

Katoliška akcija in mučeništvo

Mučenci Katoliške akcije

Z beatifikacijo¹ Lojzeta Grozdeta², ki mu je papež Benedikt XVI. priznal mučeništvo,³ torej da je v moči vere sprejel preganjanje vse do mučeniške smrti, je na Slovenskem po več kot polstoletnem zatišju, da ne rečemo kar molku, znova oživelo vprašanje *Katoliške akcije*, organizacije, katere viden in dejaven član je Grozde bil. *Katoliška akcija* je v Grozdetovem življenju odigrala pomembno vlogo, saj ga je oblikovala v celostnega katoličana, ki je kljub svojemu kratkem življenju – vsaj tako pravijo njegovi življenjepisci in pričevalci – aktivno vršil laični apostolat. Na pomembno vlogo *Katoliške akcije* pa opozarja tudi dokument o razglasitvi za mučenca, ki med drugim omenja Grozdetovo članstvo v tej cerkveni organizaciji.⁴ Na pričujočem mestu je potrebno omeniti še en moment, povezan z Grozdetovim mučeništvom. Beatifikacija je precej vznemirila *Zvezo borcev za vrednote NOB* oziroma njene posameznike, hkrati pa tudi pisce v rubriki *Pisma bralcev* in komentatorje različnih slovenskih medijev. Spraševali so se, ali je bil Grozde resnično mučen, iz kakšnih razlogov je bil umorjen, izpostavljena pa je bila tudi sama organizacija *Katoliška akcija*, katere član je bil.⁵ Ob vsem si zastavljamo več vprašanj: Kaj je bila *Katoliška akcija*? Kdo so bili njeni člani? So bili le-ti pripravljeni na mučeništvo? Je bilo možno doseči mučeništvo zgolj zaradi državljanske vojne ali pa bi do mučeništva članov *Katoliške akcije* lahko prišlo tudi v času miru? Slednje vprašanje si zastavljamo zlasti zato, ker je pri Katoliški akciji poudarek dan svetosti življenja oziroma svetem življenju, mu-

čeništvo pa vedno prinesejo izredne razmere. Na navedena vprašanja in še kakšno bomo skušali odgovoriti v pričujočem prispevku. Na sumarni predstavitvi *Katoliške akcije* in njeni strukturi ter družbeno-političnem dogajanju bomo skušali potrditi oziroma ovreči povezanost *Katoliške akcije* in mučeništva, oziroma ali je lahko zadnja stopnja delovanja *Katoliške akcije* oziroma njenih članov (tudi) mučeniška smrt. Pri tem se bomo oprli na življenje in delovanje blaženega Lojzeta Grozdeta in Jaroslava Kiklja ter primarne in sekundarne vire o *Slovenski katoliški akciji*.

Nastanek in razvoj Katoliške akcije

Katoliška akcija je bila strogo cerkvena organizacija, katere ideja sega še v čas papeža Pija X. (1903-1914), realizira pa jo papež Pij XI. (1922-1939). Ker je ta organizacija, ki naj bi bila po papeževi definiciji – čeprav ji nikoli ni predpisal formalne oblike, pač pa njeno nastajanje oblikoval preko svojih enciklik, pisem in nagovorov – sodelovanje laikov pri hierarhičnem apostolatu Cerkve,⁶ dosegla vrh v njegovem ponifikatu, ga imenujejo tudi papež *Katoliške akcije*. Glavni cilj te organizacije je bil vzgojiti dobre katoličane, ki bodo katoliška načela živeli v praksi, torej jih udeleževali v svojem vsakdanjem življenju. S tem bi v svojem okolju počasi spreminjali mnenje in odnos do *Cerkve* ter v ljudeh vžigali (pozabljeno) vero, in tako delovali v smislu apostolata.⁷ *Katoliško akcijo* moramo namreč dojemati v duhu časa in prostora, v katerem je nastajala. Moč *Cerkve* se je s francosko revolucijo (1789), ko je bila uvedena laična dr-

žava in sta svoj pohod nastopili sekularizacija in laizacija (ponekod tudi z nasiljem), začela nezadržno zmanjševati. Liberalizmu, ki je zaznamoval zlasti 19. stoletje, so se v 20. stoletju pridružili še fašizem, nacizem in komunizem – ideologije, ki so teptale človekovo osebnost, jemale svobodo človekove vesti in, če že ne neposredno, pa vsaj posredno odklanjale *Cerkev* in zavračala Boga. *Cerkev* ni imela več vstopa v šole, hkrati pa ni več mogla neposredno vplivati na oblikovanje zakonodaje in s tem na norme in vrednote, ki so se začele drastično spreminjati. Omenimo le vprašanje cerkvene in civilne poroke ter posledično razporoke. Hkrati so v dvajsetih letih 20. stoletja začele po Evropi vznikat diktature, ki so vse po vrsti ukinjale večstrankarski sistem, z njim pa hkrati različno nazorsko orientirane politične stranke, med katerimi je ponavadi velik vpliv imela tudi katoliška. Zato je papež nasproti temu postavil nov pristop *Cerkve* v boju s sekularizmom, in sicer aktivnega laika, ki se bo zaradi ljubezni do svoje vere in načina življenja, ki mu ga ta zapoveduje, pripravljen zanjo boriti v laičnih ustanovah, kamor ima kot državljani neoviran dostop. Tak aktivni laik naj bi najprej sam živel osebno globoko in celostno versko življenje, z njim dajal zgled svoji okolici, hkrati pa tudi aktivno preko različnih oblik pridobival nove posameznike, ki bi prepoznali smisel v takšnem načinu življenja. Tako bi *Cerkev* s svojim naukom, normami, vrednotami in konec koncev tudi reševanjem socialnega vprašanja preko svojih vernikov prišla do želenega cilja: prenove sveta po Kristusovih merilih in na koncu do Kristusovega miru v Kristusovem kraljestvu, kar je bil glavni cilj *Katoliške akcije*, torej da bi v svetu prevladala katoliška načela.⁸ To idejo je papež Pij XI. razvil v svoji prvi encikliki *Ubi arcano Dei consilio*, izdani 23. 12. 1922. Ta datum velja v zgodovini tudi za nekakšen začetek *Katoliške akcije*.⁹

Ker papež novi organizaciji, kot smo že zapisali, ni predpisal jasne oblike oziroma dal navodil, kako naj bi se le-ta organizirala, sta se v teku dvajsetih in v prvi polovici tridesetih let 20. stoletja oblikovala dva načina izvedbe. Da se je *Katoliška akcija* organizirala v okviru že obstoječih katoliških društev (npr. na Nemškem) ali pa so nastale čisto nove lastne organizacije *Katoliške akcije* (npr. v Italiji). Papež je priporočal, naj se organizacije *Katoliške akcije* oblikujejo glede na spol, stan in starost, saj tako najlažje oblikujemo človeku lastno okolje, v katerem bo vršil apostolat. V encikliki *Quadragesimo anno*, objavljeni 15. maja 1931, je papež konkretno povedal: "Prvi in neposredni apostoli delavcev morajo biti delavci, prav tako pa apostoli industrijcev in trgovcev industriji in trgovci."¹⁰ S tem so bila dana jasna navodila, da naj se *Katoliška akcija* stanovsko organizira.

Katoliška akcija na Slovenskem

Na Slovenskem je s *Katoliško akcijo* začel škof Anton Bonaventura Jeglič (ljubljski škof 1898-1930), in sicer po nemškem modelu. Leta 1929 je skupaj z lavantinskim škofom Andrejem Karlinom (lavanški škof 1923-1933) izdal pravila *Katoliška akcija za Slovenijo*.¹¹ Škof Jeglič je *Katoliško akcijo* razumel kot nekaj, kar že deluje, in obstoječa katoliška društva zgolj povezal pod krovno telo – *Škofijski odbor Katoliške akcije*.¹² Za asistenta je imenoval škofa pomočnika dr. Gregorija Rožmana (ljubljski škof 1930-1945/59), ki je že štiri leta po tem, ko je prevzel škofovsko palico ljubljanske škofije, začel s preurejanjem *Katoliške akcije*,¹³ saj je kaj hitro dojel, da ta organizacija ne dosega tistega namena, za katerega jo je ustanovil papež. Škof Rožman je nova pravila pripravil skupaj z lavantinskim škofom dr. Ivanom Jožefom Tomažičem (lavanški škof 1933-1949).¹⁴ Ta so *Slovensko katoliško akcijo* (SKA) opredelila kot novo samostojno organizacijo, znotraj ka-

tere deluje več lastnih organizacij. Tako so nastajale lastne organizacije glede na stan, spol in starost. Prva je bila *Zveza katoliških dijakov* (ZKD), ki je imela zelo dobre nastavke v *Družbi mladcev Kristusa Kralja*, ki jo je ustanovil in vodil profesor filologije na klasični gimnaziji v Ljubljani prof. Ernest Tomec (1885-1942). Ta je po ukinitvi *Akademškega orla*, kjer sta skupaj sodelovala s takrat še profesorjem Rožmanom, zbral nekaj mladcev (podmladek *Orla*) in jih začel poučevati o družbeno-političnem dogajanju ter jim razlagati družbeni nauk *Cerkve*, socialno vprašanje in odgovore nanj, kakor jih vidi *Cerkve*. Leta 1931 je izšla papeževa enciklika *Quadragesimo anno*, ki jo je z mladci podrobno preučeval in preko nje dobil mnoga vodila, kako naj praktično izvede *Katoliško akcijo* med dijaki. Škof Rožman je bil nad prof. Tomcem in njegovimi mladci tako navdušen, da jih je že leta 1932 potrdil za dijaško Katoliško akcijo. Na podlagi njihovih pravil so tako začela nastajati tudi pravila ostalih lastnih organizacij *SKA*, ki so se različno hitro in kvalitetno razvijale.¹⁵

Katoliško akcijo so sicer v celoti vodili laiki, duhovnik naj bi bil le cerkveni asistent. Laiki so morali svoje delo opravljati v soglasju in dogovoru s pristojno cerkveno avtoriteto. *SKA* se ni ukvarjala s politiko, kar je bilo jasno zapisano v njenih pravilih,¹⁶ čeprav so ji ravno njeno domnevno prepletenost s politiko večkrat očitali. Glede *Katoliške akcije* in njene političnosti je morda dobro povedati nekaj več. V različnih razlagah pravil in člankih se vedno pojasnjuje, da *Katoliška akcija* ni politična organizacija in se ne ukvarja s politiko, ker pa so njeni člani, torej verniki, tudi državljani, se le-ti s politiko lahko ukvarjajo, čeprav so vedno priporočali, naj politični voditelji ne bi bili vidnejši predstavniki *Katoliške akcije*. Razumeti pa moramo, da je *Katoliška akcija* svoje člane vzgajala ravno za to, da bodo znali in zmogli ob pomem-

bnih političnih odločitvah ostati trdni katoličani in bodo ravnali v skladu s katoliškimi načeli. Torej bi bilo verjetno bolje reči, da *Katoliška akcija* ni bila politična stranka, je pa vzgajala za to, da bi se katoliška načela, norme in vrednote uveljavili tudi preko politike, ki bi jo vodili katoličani, in v politiki sami. Članom *SKA* načeloma ni bilo dovoljeno sodelovati v političnem življenju oziroma vstopati v politične stranke, saj so bili dolžni čas namenjati študiju in seveda aktivnemu apostolatu. A vedno ni bilo tako. Predsednik *Narodnega odbora Katoliške akcije* (NOKA) je bil nekaj časa tudi minister dr. Miha Krek. Na Slovenskem je bilo v praksi tako, da so po večini *Katoliško akcijo* po župnijah začenjali in vodili duhovniki sami, ki so si morali primerne člane *Katoliške akcije* najprej vzgojiti, da so le-ti lahko prevzeli njihovo pobudo in delo. Velika izjema je že omenjena *ZKD*, ki jo je v celoti spočel in razvil prof. Tomec sam. Škof Rožman mu je tako zelo zaupal, da mladci niso imeli niti posebnega cerkvenega asistenta.

Vzgoja in formacija članov *Katoliške akcije* je potekala v smislu jeder. Torej, da je potrebno najprej vzgojiti tri ali štiri člane, ki bodo nato vzgajali drugi krog. Tako naj bi elita prekvasila maso. Vzgojni koncept je bil načeloma pri vseh organizacijah podoben, če že ne enak. Spoznavali so *Sveto pismo*, papeške okrožnice, socialni nauk *Cerkve* in seveda strukturo *Katoliške akcije*. Raziskovali so okolje, v katerem so živeli ali delali, in pripravljali analize, kakšno je duhovno stanje, kaj lahko naredijo, da se le-to popravi. Temu so sledile razne akcije. Velik poudarek je bil na lastnem duhovnem življenju: tedenska skupna sv. maša in obhajilo, mesečna rekolekcija, tedenski tečaj, mesečni tečaj, zaprte duhovne vaje in še kaj. Vse to za poglobitev osebne vere. Člane so z odpovedmi navajali na žrtve. Zelo asketsko življenje je za mladce predpisal prof. Ernest Tomec. Imeli so prepoved

plesa, kajenja, pitja alkohola, kina, slabega tiska. Za kakršnekoli prekrške so morali napraviti zadoščenje. Učili so jih, da je neko delo opravljeno šele takrat, ko je narejeno čisto do konca. Ob vsem navedenem so jih vzgajali v močni pokorščini do cerkvenih avtoritet, zlasti do papeža in krajevnega škofa, saj je bila *Katoliška akcija* cerkvena organizacija in kot taka v celoti podrejena *Cerkvi* oziroma škofu. Na tem delu pa se lahko prvič vprašamo, ali je taka vzgoja pomenila tudi pripravo članov na delo in pričevanje za Boga v *Katoliški akciji* čisto do konca, torej za izpričevanje zvestobe tudi za ceno (mučeniške) smrti?

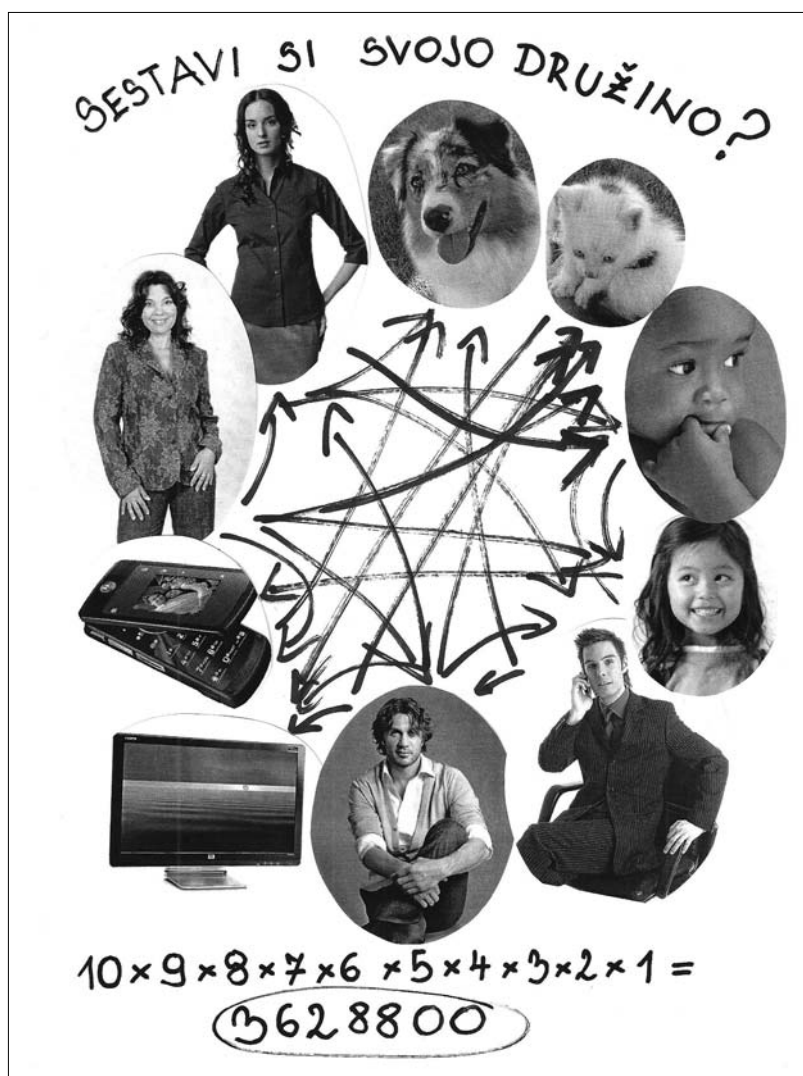
Dejstvo je, da moramo, ko razmišljamo o *Katoliški akciji* in mučeništvu, upoštevati dvojje meril: namen *Katoliške akcije* in družbeno-politično dogajanje. Namen *Katoliške akcije* je, kot smo že zapisali, dosledno izpolnjevati laični apostolat, torej delovati v družbi kot integralen katoličan in s tem širiti idejo Božjega kraljestva. V normalnih družbenopolitičnih okoliščinah, ki zagotavljajo osnovne človekove pravice, to ne bi smel biti noben problem. Aktivni apostolat postane problematičen v zaostrenih družbenopolitičnih razmerah, na primer v revoluciji, vojni ali diktaturi, ko je lahko kak nauk ali družbeni nazor neposredno preganjan ali prepovedan. Takrat je delovanje raznih skupin in posameznikov vsaj omejeno, če že ne prepovedano. Tako je bilo v prvih stoletjih krščanstva, ko se je le-to širilo po rimskem imperiju in ogrožalo njegovo državno religijo. Potem ko je krščanstvo osvojilo svet, so se mu konkretno zoperstavili razni filozofski pogledi in ideologije. S pohodom komunizma, ki je v sebi nosil družbeni prevrat oziroma revolucijo ter zapovedano brezboštvo, pa je krščanstvo postalo neposredno napadeno. Prvi pogrom je doživelo v Rusiji in Mehiki, nato v drugi polovici tridesetih let še v Španiji, kjer je bila Cerkev neposredno preganjana. Zlasti

z dogodki iz Španije se je napajal tudi slovenski katoličan, ki je lahko v dnevnem časopisu redno prebiral grozeče prispevke o "rdečem terorju". Tednik *Domoljub* je konec leta 1939 začel izdajati posebno prilogo "*Za resnico*", v kateri so želeli predstaviti papeško okrožnico *Divini Redemptoris*, o brezbožnem komunizmu, ki jo je Pij XI. izdal 19. 3. 1937.¹⁷ Četrta številka je bila v celoti posvečena dogodkom v Španiji in govori o "krvi mučencev". Čisto na koncu vpraša tudi slovenskega kristjana: "Ali je naša vera tako živa, da bi bili pripravljeni trpeti in umreti zanjo? Ali bomo morda podlegli? Učimo se pri junaskem španskem narodu!"¹⁸ Torej bi lahko sklenili, da je slovenski (katoliški) tisk pripravljaval slovenskega kristjana na srečanje z borbo za krščanske vrednote, z borbo za ohranitev vere.

Leto 1939 je nekako prelomno, ko se začne govoriti o potrebnem mučeništvu, zlasti zaradi zgoraj opisane svetovne problematike. Grozila je tudi vojna, z njo pa nevarnost pohoda komunizma. Že leta 1935 je banski svetnik dr. Lovro Bogataj v koreferatu k referatu *O pobijanju komunizma v Dravski banovini* zapisal, "da v rednih razmerah ni pričakovati, da bi komunizem prodril. Nevarnost pa bi bila velika, če bi nastal kak splošen nered ali pa slučaj vojne. V vojni bi bile v nevarnosti pred komunizmom zlasti države, ki bi se vojskovale neuspešno."¹⁹ *Katoliška akcija* naj bi predstavljala nekakšno ideološko fronto proti komunistični ideologiji, predstavljala naj bi recept za versko prenovu naroda. Tako je bilo mučeništvo večkrat izpostavljeno na *VI. mednarodnem kongresu Kristusa Kralja*, ki je potekal julija 1939 v Ljubljani. Italijanski jezuit O. Fr. Pellegrino je v svojem predavanju napovedal: "Je, kakor mislim, prišel čas, ko množice kristjanov goje proti boječnosti in odpadu posebno pripravljane za mučeništvo."²⁰ Svoje razmišljanje nato razvije takole: "Potreba je, da se vrne Križ, ki je oškropljen

s krvjo, prevrtan od žebljev ob Kristusovem trpljenju, drhteč od strašnih muk umirajočega odrešenika – da nudi svetu nauk življenja. – Svet, ki se vidi s Križa doli, ni očarljiv. Od tam gori se odpira novo svetovno naziranje, ki temelji na resničnih in pravih namenih človeka. Onim, ki podlegajo ali pa so v nevarnosti, da podležejo razširjanju popolnega poganstva, je svetovati v njihovo korist, da se ustavijo pod Križem in pomude ob strani križanega Kralja. – Rekel sem, da mislim

tako: ta ljubezen do Križa mora segati preko navadnega duha v smislu kesanja in odpovedi. Mora se namreč dvigniti tako visoko, da vzgoji kristjane-katoličane na novo, tako rekoč v mučenike, kakor kristjane v prvih časih krščanstva, to je k pojmovanju, da so pripravljeni braniti večne, nadnaravne vrednote za vsako ceno; taka je bila doba prvih kristjanov in apostolov, in to pojmovanje se večkrat izrecno nahaja v evangeliju. 'Kdor zgubi svojo dušo (t j. časno življenje), jo bo rešil,

Brez naslova

a kdor jo misli ohraniti, jo bo izgubil.' Pred kakim desetletjem bi se komu neumestno zdelo govoriti o mučeništvu in mučencih v pravem smislu – med evropskimi ali ameriškimi mejami. Rusija in Mehika pa sta nas poučili, da mora kristjan biti pripravljen na skrajno žrtev, če hoče ohraniti neomajno zvestobo Kristusu Kralju. Pred štirimi leti smo še mislili, da so stvari, kakršne se godijo v Rusiji in Mehiki, izjema in da je mučeništvo postalo zopet zgodovinsko dejstvo drugih vekov. A glej, v osrčju katolištva je več kot 10.000 duhovnikov in redovnikov bilo poklicanih k slavi prelite mučeniške krvi. Mučeništvo postaja značilno za 20. stoletje, kakor je bilo za prva tri stoletja krščanstva. [...] Kdor hoče nadnaravno živeti, mora biti pripravljen, da umre za nadnaravno stvar. Nihče ne bo pripravljen, če se zares ne pripravlja.”²¹

Po kongresu je kanonik Josip Šimenc v mesečniku *Bogoljub* zapisal, “da se je ob kongresu kar naprej govorilo o mučeništvu za Kristusa Kralja. [...] Ali smo torej priredili VI. Mednarodni kongres Kristusa Kralja kot Kralja mučencev? Ali smo rekli: ‘Regem martyrurum – venite adoremus! Kralja mučencev – pridite, molimo!’ Ali je bil ves ta sijaj in vse to navdušenje in vse to nedopovedljivo slavlje predigra v novo trpljenje za vero in za Kristusa Kralja? Prav lahko.”²² Rožmanov biograf Jakob Kolarič je ugotovil, da se je s kongresom Kristusa Kralja pričela druga doba mučencev 20. stoletja. Prva naj bi se pred tem odvila v Rusiji, Mehiki in Španiji. Največji pomen kongresa naj bi bil po Kolaričevem mnenju ravno v tem, da je bil “svetel žarek v smrtnih mukah” tistih, ki so se za Kristusa Kralja borili za ceno lastnega življenja.”²³

Odpoved in žrtev

Nekoliko daljši citat jezuita Pellegrina je ključnega pomena za razumevanje povezave *Katoliške akcije* in mučeništva. Pellegrino lepo zapiše, da mora ljubezen do Križa se-

gati preko navadnega duha v smislu kesanja in odpovedi. Odpovedi in žrtve so bile, kot smo že omenili zgoraj, zelo značilne za vzgojo članov *Katoliške akcije*. Prvi je odpovedi v vzgojo vpeljal prof. Ernest Tomec, ki je svoje mladce, kasneje člane *Zveze katoliških dijakov*, utrjeval za življenje z mnogimi odpovedmi. Odpoved je bila vpeta že v eno izmed mladčevskih obljub: “Ali obljubite, da si boste s prostovoljnim odrekanjem dovoljenim stvarjem prizadevali živeti duha odpovedi in žrtve ter tako podpirali druge?”²⁴ Torej so bili mladci zavezani k prizadevanju odpovedovanja in žrtvovanja. Pa ne zase osebno, temveč da bi tako podpirali druge. Glede na *Ideološki program mladčevstva* ima odpoved “prvenstveno vlogo pri vsaki nravni obnovi. [...] Če hočem, da drugi postanejo kristjani, vsaj za silo, moram jaz najprej biti vidno kristjan. To pa pokažem z odpovedjo.”²⁵ Mladci so imeli določene odpovedi predpisane. Na primer, kot smo že zapisali, odpoved kajanju, plesu, kvantanju, kinu, slabemu tisku, pa tudi odpoved srečavanju z dekleti v času študija, da bi tako lahko res vso energijo namenili izobraževanju. Dolžni so bili plačevati članarino, da bi se učili žrtvovanja za skupno dobro in pomagali organizaciji. Hkrati pa jih je prof. Tomec vzpodbujal tudi k odpovedim dovoljenim stvarjem. Ob tem so gojili zavedanje, da odpoved ne pomeni manjše sreče. “Nihče ne more drugih osrečevati brez odpovedi, a kdor druge v resnici osrečuje, tudi sebi pripravlja srečo.”²⁶

Odpovedi naj bi sledile žrtve, tako za lastno življenje kot za organizacijo *Katoliško akcijo*. O žrtvah je po kongresu Kristusa Kralja v *Bogoljubu* pisal prof. Alojzij Strupi. Tudi on je opozoril, da so za vse velike naloge na svetu potrebne žrtve, ki so skrivnost uspeha pri delu in rasti življenja. “Katoliška akcija si je zastavila veliko nalogo, da pomaga delati za nadnaravno življenje duš. [...] Za vse večne čase je nebeški Oče razodel svojo sveto vo-

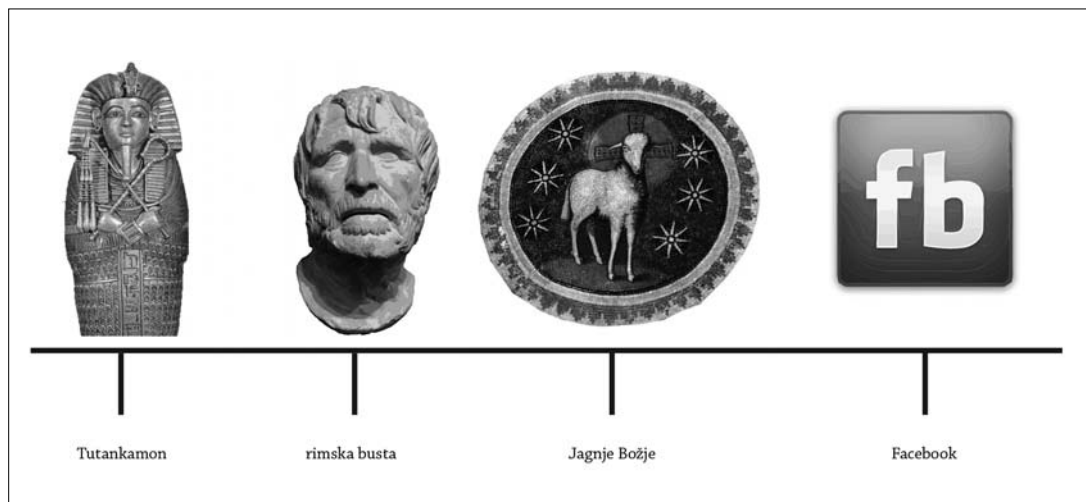
ljo, kako naj se vrši delo za zveličanje duš, ko je svojemu Sinu naložil križ in sklenil, da se na njem žrtvuje popolnoma do smrti. Zato tudi mi pristopimo k temu delu v pripravljenosti na žrtve.”²⁷ *Bogoljub* je bil splošno razširjen mesečnik, ki so ga prebirale mnoge slovenske družine. Strupi skozi celo leto 1939 piše članke o *Katoliški akciji*, da bi jo vtisnil v globljo zavest slovenskega vernika. Iz navedka lahko vidimo, da je dal zelo konkreten primer, križ, ki pomeni žrtev do konca, torej do smrti. Podobno je razmišljal že omenjeni jezuit Pellegrino. Jezusova ljubezen do človeštva je bila dejavna ljubezen, njegovo največje dejanje za človeka je bila njegova žrtev na križu. To naj bi bil zgled za človeka, ko bo sam pričeval o svoji ljubezni do Boga in do njegovega sina Jezusa.

O odpovedih in žrtvah je razpravljal tudi *Narodni svet Katoliške akcije*, in sicer na seji, ki je 29. novembra 1942 potekala v Alojzijevišču. Ohranjen imamo prepis zapisnika, ki pa je žal zelo skromen, saj naj bi bila poročila lastnih organizacij o odpovedih in žrtvah, konkretno *Zveze mladih katoliških delavcev*, *Zveze katoliških dijakov* in *Zveze katoliških kmečkih mladcev*, bila priložena, vendar jih v arhivu nismo našli. Priložen naj bi bil še referat o odpovedih pri ženskih organizacijah, ki ga tudi ni med ohranjenim gradivom. Kljub temu lahko nekaj pogleda na odpovedi razberemo iz razprave, ki je vodila v smer, da gre za “takšne žrtve, ki jih organizacija prevzame kot obvezne za vse člane. Te žrtve naj bodo potem preizkusni kameni (podčrtano v originalu, op. a.) za članstvo. Glavni namen teh odpovedi je vzgoja značaja, in vežbanje, da ne podležemo slabemu vplivu okolja.”²⁸ Nato je tekla beseda o tem, katere žrtve bi bile primerne za kakšno lastno organizacijo. Poseben poudarek so dali pijančevanju, kar je bilo prisotno zlasti med kmečkimi mladci. O mučeništvu beseda ni tekla, lahko pa špekuliramo, da naj bi imenovani

“preizkusni kamni” člane pripravljali prav na težjo obliko potrditve v veri – mučeništvu.

Na seji dne 23. maja 1943 je *Narodni svet Katoliške akcije* med drugim razpravljal tudi o delu z novincem potem, ko opravi kandidatski tečaj za nove člane *Katoliške akcije*. Med drugim so zapisali tudi trditev, da bo fant “končno pridobljen šele takrat, kadar bo za KA pripravljen trpeti”.²⁹ Tukaj zasledimo prvi zapis vodstvenega organa o tem, da mora biti član *Katoliške akcije* za organizacijo in njeno idejo pripravljen tudi trpeti. Dosedanji navedki kažejo na nekakšno postopno gradacijo od preprostih odpovedi, ki jih je prof. Tomec zahteval za svoje mladce in so jih nato uvedli tudi za druge lastne organizacije, k pripravljenosti na (fizično) trpljenje, seveda vse z vidika predanosti Bogu in veri vanj.

Verjetno bi pričakovali, da bodo sredi vojne razpravljali tudi o žrtvi v smislu oborožene borbe proti komunizmu, ki se je v okviru vaških straž začela poleti leta 1942. Člani *Katoliške akcije* v letu 1942 zagotovo še niso vstopali v oborožene vrste, kdorkoli pa je to storil, je bil “eo ipso” izključen iz organizacije. Sodelovanje v vaških stražah bi tudi težko kakorkoli povezali z obrambo vere in *Katoliške akcije*, saj so nastale spontano, zaradi fizične obrambe vasi pred partizanskim nasiljem. Do prvega neposrednega konflikta med *Katoliško akcijo* in *Osvobodilno fronto* je prišlo jeseni 1941, ko je bila ustanovljena študentska organizacija – *Organizzazione Universitaria di Lubiana* – Univerze v Ljubljani, ki so jo ustanovili Italijani. V kolikor študentje vanjo ne bi vstopili, bi univerzo zaprli. V njen direktorij je po posvetu s svojimi predstojniki in rektorjem univerze dr. Milkom Kosom vstopil tudi predsednik akademske/študentske podzveze pri *ZKD* Jaroslav Kikelj, študent medicine. Zaradi tega mu je *OF* začela groziti, *VOS* pa ga je nato dejansko umorila 18. marca 1942 na Streliški ulici v Ljubljani.³⁰

Življenje po smrti

Prvi mučenci Slovenske katoliške akcije

S smrtjo Jaroslava Kiklja³¹ se je tudi na Slovenskem začelo govoriti o mučencih *Katoliške akcije*. V bistvu je bil prvi, ki je mučeništvo povezal s *Slovensko katoliško akcijo*, ljubljanski škof Rožman, ko je vodil pogrebni obred za ustreljenim članom *Katoliške akcije* Jaroslavom Kiljem.

V pogrebem nagovoru je Kiklja imenoval za prvega mučenca, ki ga je Bog dal *Katoliški akciji*. Boga je prosil, da bi "mučeniška kri vnetega apostola Katoliške akcije vzbujala vedno številnejše in vnetejše vrste mladih apostolov, ki bodo ob svetlem zgledu svojega mučenca živeli s Teboj v moči evharističnega kruha močno nadnaravno življenje, pripravljeni na vse žrtve, v veliki ljubezni do Tebe in v očiščeni ljubezni do svojega naroda."³² Isti dan je Rožman napisal poslanico in jo ukazal prebrati v vseh ljubljanskih cerkvah. V njej je obsodil umora Frančka Župca³³ in Jaroslava Kiklja in se spraševal, "zakaj se je dvignila bratska roka zoper njiju". In si tudi odgovoril, da "ne v blagor ljudstva, ne za lepšo njegovo bodočnost, ampak da dosežejo svoje brezbožne cilje, ki so narodu v časni in

večni pogin".³⁴ S to poslanico je škof Rožman verjetno prvič komunistično nasilje označil kot nasilje zoper vero.

Jaroslav Kikelj je bil tako dejansko prvi na Slovenskem, ki ga je škof imenoval za mučenca Katoliške akcije in nato še v posebni poslanici zapisal, da ni bil umorjen zaradi narodove prihodnosti, pač pa zato, da bi njegovi morilci lažje dosegli svoj cilj, torej izvedbo komunistične revolucije. O mučeniški smrti Jaroslava Kiklja se je izrekel tudi ljubljanski pomožni škof Jožef Kvas: "Potrjujem, da je Jaroslav Kikelj po svojem krščanskem prepričanju, življenju in delu bil vzoren kristjan. Umorjen je bil zato, ker je imel velik vpliv in smo vsi vedeli, da ne bo nikdar sodeloval s komunisti – predvsem iz verskih razlogov. Umor Jaroslava Kiklja je umor mučenca."³⁵

Po likvidaciji Jaroslava Kiklja prof. Tomec za ZKD ni uvedel nobenih posebnih ukrepov. Dne 19. aprila 1942 so organizirali zborovanje *Katoliške akcije* v škofijski dvorani v Ljubljani z naslovom *Pripravljamo se na Katakombe*. "Profesor Tomec je stoično prenašal ta tragičen dogodek za njegovo organizacijo, ne kot miroljuben človek, ampak

kot mirotvorec. Večkrat nam je govoril, da je prevod Svetega pisma nepravilen, ker v grškem originalu ni napisano 'blagor miroljubnim', ampak 'blagor mirotvorcem'.³⁶ Člani ZKD bi lahko zaradi Kikljevega umora šli v frontalni protinapad, vendar tega niso storili. Verjetno jih je k temu vodilo zaupanje v ljubezen, v tisto ljubezen, "ki se ne straši odpovedi, temveč rada odtrga sama sebi, da more pomoči drugim," kot je zapisal Aleš Ušeničnik v prispevku o *Katoliški akciji* ob začetku druge svetovne vojne.³⁷ Lojze Hostnik, leto dni mlajši sodobnik Lojzeta Grozdet, je po Kikljevem pogrebu zapisal v svoj dnevnik: "Jaro, prepričan sem, da si pri Bogu. Prosi za nas! Gospod, daj da bom posnemal Jaroslava v njegovem čistem in nesebičnem življenju, v njegovem popolnem zaupanju v Boga, v njegovem veselem življenju. Daj tudi meni milost takega hrepenenja po nebesih, kot si ga dal Jaroslavu. Daj, da bo njegova žrtev prinesla narodu mir, Katoliški akciji bogat uspeh. Daj gospod, da vsi zaslepljeni spregledajo."³⁸ Mladi Hostnik se na Jaroslava že obrača s priprošnjo, kar je eden izmed pogojev, da nekdo doseže čast oltarja. Lojze Grozde, ki je bil umorjen na prvi dan leta 1943, je ob smrti Jaroslava Kiklja v svoj dnevnik zapisal: "Kikljeva smrt nas navdušuje. Mi gremo naprej, mi strelci! Naša volja mora biti stalno usmerjena k Bogu in zadeti moramo vsak dan svoj Križ in iti za Kristusom."³⁹

Globoka vera, značajnost in pokorščina cerkveni hierarhiji je zaznamovala člane *Katoliške akcije*. V družbi so načeloma imeli velik vpliv, ljudje so jih cenili, zato so bili velika ovira snovalcem komunistične revolucije. Tak je bil tudi že omenjeni Lojze Grozde, ki so ga decembra 1942 partizani ujeli, mučili in nato na novega leta dan ustrelili. Ubit naj bi bil zgolj zato, ker je bil zgleden in neomajen dijak tako v veri kot življenju. Bil je aktiven član *Katoliške akcije*, *Zveze katoliških dijakov*, tako kot Kikelj.

Oba navedena sta bojevala ideološki boj proti brezbožnemu komunizmu, nista prišla za orožje. Z ideološkim bojem sta sledila papeškim okrožnicam, verjela sta, da je komunizem za Slovence nekaj bistveno slabega. Oba sta živela bogato duhovno življenje, pričevala zvestobo Kristusu tudi v tistem trenutku, ko jima je grozila smrt. Grozde je bil, kot smo povedali že uvodoma, uradno razglašen za mučenca. Bo v prihodnosti razglašen tudi Jaroslav Kikelj?

Drugo vprašanje pa je, ali je mučeništvo še povezano z aktivnim oboroženim uporom, ki so ga vodili mnogi slovenski kristjani po letu 1943, med katerimi so bili tudi člani *Katoliške akcije*. Na podlagi pregledanega arhivskega gradiva ne moremo reči, da je vodstvo *Slovenske katoliške akcije* dalo kakršnokoli navodilo o vključevanju članov *Katoliške akcije* v oboroženi odpor. Za časa italijanske okupacije *Ljubljanske pokrajine* je bilo kakršnokoli sodelovanje v boju zoper komunistični teror prepovedano. Situacija se je spremenila s prihodom nemške vojske, ki je konec leta 1943 razglasila splošno mobilizacijo na operacijskem ozemlju *Jadransko primorje*. Nanjo se je moral odzvati vsak moški v starosti od 18 do 35 let. Izbirali so lahko med Slovenskim domobranstvom, službo obnove, redno nemško vojsko, 'orožno' SS, nemško policijo, organizacijo TODT ali oddelki nove italijanske vojske. Vojaška služba je bila tako obvezna, mesto služenja pa si je posameznik lahko izbral sam.⁴⁰ Na podlagi tega so bili pod orožje prisiljeni stopiti tudi člani *Katoliške akcije*. Ker so bili načelno proti komunizmu, se seveda niso mogli pred nemško vojsko umakniti v gozdove k partizanom, zato so v veliki večini izbrali *Slovensko domobranstvo*, kjer so služili pod slovenskimi poveljniki. Torej so vstopili v oborožene vrste zaradi civilnega vpoklica in ne zaradi verskega prepričanja. Res pa je, da so zaradi vere raje vstopili v okupatorjevo for-

macijo, kot da bi izdali papeško okrožnico *Divini Redemptoris*, ki je katoličanom prepovedovala kakršnokoli sodelovanje s komunizmom.⁴¹ S tem so preko zvestobe svetemu očetu izkazali zvestobo Kristusu. S tega vidika so se žrtvovali ne le za Boga, temveč tudi za slovensko kulturo in tradicijo in si zaradi komunističnega internacionalizma, ki je zasedel Slovenijo pod krinko boja za osvoboditev naroda, nakopali večno sovraštvo dela sonarodnjakov. Mnogi so bili pobiti na krut način. Koliko je bilo med njimi članov *Katoliške akcije*, ni znano, predvideva pa se, da je bilo pobitih približno 150 mladcev – članov ZKD.⁴² Nekaterim je kljub nemogočim okoliščinam uspelo pobegniti oziroma se rešiti iz grobne jame, kar so si razlagali v smislu, da Bog želi imeti priče. In res jih ima. Zaradi njih lahko na zgodovino komunistične revolucije in državljanske vojne gledamo tudi v drugačni luči. V luči velike Božje previdnosti, ki nam je ohranila najdragocenejši dar – vero v Jezusa Kristusa.

Sklep

Pogoj za priznanje mučeništva je to, da je nekdo dokazano umrl zaradi sovraštva do vere. Član *Katoliške akcije* naj bi bil predan katoličan z globoko osebno vero, bil naj bi laični apostol, ki vrši laični apostolat. Torej naj bi bila vera člana *Katoliške akcije* osrednji del njegovega življenja. Če je nekdo brez neposrednega vzroka umoril člana *Katoliške akcije*, ga je lahko umoril zaradi sovraštva do vere, ki jo je le-ta aktivno oznanjal in zanjo pridobival nove člane. Jaroslav Kikelj je bil domnevno umorjen zaradi članstva v *Organizaciji univerze v Ljubljani*, pa ga je škof Rožman kljub temu označil za prvega mučenca *Slovenske katoliške akcije*. Lojze Grozde je bil obsojen na smrt, ker naj bi prenašal tajno pošto. Milanka Dragar je v *Arhivu Republike Slovenije* odkrila dokument, iz katerega je razvidno, da Grozdeta ne bi bilo potrebno

ubiti. Gre za poročilo *Centralnemu komiteju* o partijskem delovanju udarne brigade Toneta Tomšiča z dne 19. januarja 1943, ki ga je podpisal politkomisar Dušan Majcen - Nedeljko: "Slabo vpliva na razpoloženje prebivalstva tudi justifikacija izdajalcev, če ni prav otipljivega dokaza. To se je n. pr. pokazalo v Mirni, kjer sta padla dva izdajalca kurirja /enega je ubila straža pri poskusu pobeга/. Smrtna obsodba drugega je bila nekoliko prenatrjena in izvršena iz preventivnih vzrokov. Sicer je bilo dokazano, da je dotičnik član *Katoliške akcije* in našlo se je pri njem cel kup italijanskih prepustnic, ki so mu dovoljevali obiskati vse važnejše belogardistične postojanke, vendar konkretnih dokazov, da prinaša poročila ni bilo. Štab je bil pozneje prisiljen, da potom posebnega razglasa opraviči prebivalstvu, zlasti v Št. Rupertu, potrebo smrtne obsodbe. Pri tem moram avtokritično priznati, da sem se za slučaj premalo zanimal in nisem preprečil obsodbe, kar bi lahko, če bi sodeloval v brigadnem sodišču. Zato je bilo toliko pravilneje, da v okoličnici Police ujete belogardiste nismo streljali, temveč po zaslišanju in kontroliranju podatkov, ki so nam jih dali, deloma izpustili, deloma predalu štabu zone."⁴³ Iz tega se da sklepati, da Grozde ni umrl zaradi tajne pošte, ki naj bi jo prenašal, pač pa zaradi lastne osebnosti globokega in predanega katoličana. Politkomisar Nedeljko izrecno omenja, da je bilo ugotovljeno, da gre za člana *Katoliške akcije*. V revolucionarnem taboru so se njenih članov zelo bali, saj so bili zelo načelni, izobraženi in izvežbani v ideološkem boju zoper komunizem. Prof. Ernest Tomec je večkrat citiral rek, da kdor udari *Katoliško akcijo*, udari papeža. Kdor udari papeža, umrje. Brezbožni komunizem je kot družbenopolitični sistem na Slovenskem preživel le 45 let, krščanstvo pa na slovenskih tleh šteje svojo prisotnost že drugo tisočletje. Tudi zaradi mučeništva.

1. Beatifikacija ali proglasitev za blaženega je potekala 13. 6. 2010 v Celju v okviru slovenskega evharističnega kongresa.
2. Rojen 27. 5. 1923 v Gorenjih Vodalah kot nezakonski otrok. Kljub veliki revščini je na pobudo tete, ki je služila v Ljubljani, odšel na klasično gimnazijo, kje je bil zelo uspešen dijak. Tam se je srečal z Zvezo katoliških dijakov oziroma mladci, ki so bili lastna organizacija Katoliške akcije, in se aktivno vključil v njihove vrste. V gimnaziji je začel pisati pesmi. Še preden se je uspel odločiti za poklic, so ga na poti proti domu ujeli partizani in ga po daljšem mučenju 1. 1. 1943 umorili.
3. Papež Benedikt XVI. je odobril objavo o priznanju mučenštva Božjega služabnika Alojzija Grozdeta v soboto, 27. marca 2010, ko je na posebno avdienco sprejel prefekta Kongregacije za zadeve svetnikov, nadškofa msgr. Angela Amata SDB.
4. Na beatifikaciji v Celju sta bila prisotna tudi predstavnika Italijanske katoliške akcije Ugo Ughi in Valerio De Rosso ter podprednica ustanove Katoliške akcije – Šola svetosti Pija XI. v Rimu Francesca Zabotti.
5. Novinarica časnika Dnevnik Ranka Ivelja je v uvodnem komentarju Dnevnikovega Objektiva z dne 3. 4. 2010 Katoliško akcijo označila za klerofašistično, Grozdeta pa predstavila kot njenega aktivnega člana. Zaradi tega, ker je Katoliško akcijo značila za klerofašistično organizacijo, so jo prof. Justin Stanovnik, dr. France Cvelbar in Anton Drobnič prijavili na novinarsko častno razsodišče, kjer so razsodniki pritožbo zavrnil. Razsodba je na voljo na svetovnem spletu: <http://www.razsodisce.org/razsodisce/razsodisce.php>.
6. Prvi člen Pravil Slovenske Katoliške akcije pravi: "Slovenska Katoliška akcija (SKA) je cerkvena ustanova, v kateri so verniki v obeh slovenskih škofijah udeleženi pri hierarhičnem apostolatu Cerkve z namenom, da se vse zasebno, družinsko in socialno življenje osvaja za Kristusa Kralja."
7. Beseda apostolat pride od besede apostol, ki je grškega izvora in pomeni poslanec. Kristus je imel 12 apostolov in veliko učencev; ni jih samo vzgajal in učil z besedo, ampak jih je tudi pošiljal, da so ljudem oznanjali nauk, ki ga je sam učil, in jih pridobivali za življenje po njegovem nauku. Pridobivanje ljudi za Kristusov nauk in za življenje po njem imenujemo apostolsko delo ali apostolat.
8. Papež Pij XI. si je kot geslo svojega pontifikata izbral Vse prenoviti v Kristusu (Omnia instaurare in Christo), Benedikt XV. se je zvezal za "dela miru", njegov naslednik Pij XI. pa je oba programa združil pod geslo Kristusov mir v Kristusovem kraljestvu (Pax Christi in regno Christi).
9. Enciklike Ubi arcano Dei consilio nimamo v slovenskem prevodu. V originalu je dostopna v LŠL, 1923, št. 1, str. 1-10, v angleškem jeziku pa na svetovnem spletu: <http://www.papalencyclicals.net/Pius11/P11ARCAN.HTM>.
10. Okrožnica Pija XI. Quadragesimo anno, o obnovi družabnega reda, Naša pot XXI, Misijska tiskarna, Domžale-Groblje 1940, str. 257.
11. LŠL, 1929, št. 3, str. 47-50. OLŠ, 1929, št. IV, str. 29-32.
12. Pred tem je bil leta 1926 v smislu sklepa V. katoliškega shoda (1923) ustanovljen Katoliški kulturni svet, ki pa dejansko ni nikoli zaživel.
13. Ordinarij je postal avgusta 1930, pobudo za pripravo novih pravil pa je škofu Tomažiču v Maribor poslal leta 1934.
14. Pravila Slovenske Katoliške akcije, LŠL, 1936, št. 8-9, str. 110-115. Glej tudi: NŠAL, ŠAL, Spisi V, fasc. 85, ovoj Katoliška akcija 1928-1939, št. 5082/1936.
15. Do leta 1944 naj bi bile ustanovljene sledeče lastne organizacije: Zveza katoliških dijakov, Zveza katoliških dijakinj, Zveza mladih katoliških delavcev, Zveza katoliških kmečkih mladcev, Zveza katoliških učiteljev, Zveza katoliških učiteljic, Zveza katoliških kmečkih mladenk, Zveza mladih katoliških delavk, Zveza katoliških gospodinjstev, Zveza katoliških žena in mater, Zveza katoliških nameščencev, Zveza katoliških nameščenk in Zveza katoliških profesorjev. Med vojno je bila nato ustanovljena še Zveza katoliških mož in fantov.
16. 2. člen Pravil Slovenske Katoliške akcije pravi: "SKA, njeno delovanje in njeno organiziranje so izven političnih strank. Stojijo pod neposrednim vodstvom Cerkvene hierarhije."
17. Okrožnica je bila v celoti objavljena v Ljubljanskem škofijskem listu, 1937, št. 4-6, str. 39-59.
18. Španski zgled: Glavna naloga komunizma: Boj proti Bogu, 4, v: Domoljub, št. 51, 20. 12. 1939.
19. Pripombe k referatu o pobijanju komunizma z dne 31. 1. 1935. ARS, AS 1879, Ilija Alojz, fasc. 1, 2.
20. Pellegrino, O. Fr.: O sredstvih in potih verskega preroda, v: Martelanc, Ivan in Premrov, Josip: VI. Mednarodni kongres Kristusa Kralja, Škofijski ordinariat v Ljubljani, Ljubljana 1940, str. III.
21. Prav tam, str. 115.
22. Šimenc, Josip: Po kongresu Kristusa Kralja, Bogoljub, 1939, št. 10, str. 217-218.
23. Kolarič, Jakob: Škof Rožman, Duhovna podoba velike osebnosti na prelomnici časa, II. del, Družba sv. Mohorja, Celovec 1970, str. 392.
24. Kocmur, Sebastijan: Dobrih deset let Tomčevega dela, v: Profesor Ernet Tomec, Zbornik člankov

- in pričevanj ob 50-letnici njegove smrti, Slovenska kulturna akcija, Buenos Aires, 1991, str. 120.
25. Tomec, Ernest: Ideološki program mladčevstva, Ljubljana 1944 (tipkopis), str. 11-12. Ideološki program so Tomčevi mladci spisali na podlagi lastnih zapiskov, ki so jih napravili pri Tomčevih predavanjih o ideologiji. Ideološki program so šteli za širšo in podrobnejšo razlago pravil.
26. Prav tam, str. 13.
27. Strupi, Alojzij: Žrtve za Katoliško akcijo, Bogoljub, 1939, št. 10, str. 123.
28. Prepis zapisnika seje Narodnega sveta z dne 29. 11. 1942. NŠAL, DU, KA, fasc. 80, mapa II.
29. Zapisnik seje Narodnega sveta z dne 23. 5. 1943. NŠAL, DU, KA, fasc. 80, mapa II.
30. Več o tem glej: Škafar, Vinko: Jaroslav Kikelj, Pričevalec vere in veselja, Slomškova založba, Maribor 2001. (= Škafar)
31. Rojen je bil 15. 5. 1919 na Opčinah pri Trstu. Družina se je večkrat selila, po očetovi smrti leta 1929 pa so se naselili na Studencih v Mariboru, kjer se je Jaro, kot so ga klicali, povezal s tamkajšnjimi kapucini in začel organizirati fantovski odsek, kasneje pa se je povezal z mariborskimi mladci. Leta 1939 je odšel v Ljubljano, kjer je študiral medicino. Postal je predsednik akademske podzveze pri ZKD.
32. Pridiga na pogrebu Jaroslava Kiklja, 22. 3. 1942, v: Med sodbo sodišča in sodbo vesti, str. 204.
33. Franček Župec je bil umorjen dva dni pred Jaroslavom Kiljem zaradi istega vzroka. V univerzitetno organizacijo je vstopil kot član Akademskega kluba Straža.
34. Poslanica škofa Gregorija Rožmana, 22. 3. 1942, v: Med sodbo sodišča in sodbo vesti, str. 205.
35. Škafar, str. 215.
36. Mohorič, Stanislav: Volja in razum, v: Profesor Ernet Tomec, Zbornik člankov in pričevanj ob 50-letnici njegove smrti, Slovenska kulturna akcija, Buenos Aires, 1991, str. 160.
37. L-j (=Aleš Ušeničnik): Katoliška akcija v teh težkih dneh, Revija Katoliške akcije, št. 4, str. 243.
38. Iz dnevnika Lojzeta Hostnika, zapis z dne 23. marca 1942, v: Zrno, Interno glasilo SKI, maj 2010, št. 1, str. 9.
39. Citirano po: Strle, Anton: Lojze Grozde, v: Communio, Mednarodna katoliška revija, 2010, št. 2, str. 155.
40. Prim. Boris Mlakar: Slovensko domobranstvo 1943-1945, Slovenska matica, Ljubljana 2003, str. 188.
41. Ob tem je nepojasnjenih še kar nekaj dejstev in odprtih precej vprašanj. Zakaj so se odločali za oborožene oddelke, ko jim je bila na voljo dana možnosti služiti vojsko v delovni organizaciji TODT? Ali so poznali papeževo navodilo ameriškim škofom glede prepovedi sodelovanja s komunizmom oziroma interpretaciji enciklike Divini Redemptoris v vojnem času, o čemer v poglavju Vatikan o svojem "molku" v 1941. letu v knjigi Senca Ajdovskega Gradca, samozaložba, Ljubljana 1993, str. 95-139, piše Janko Pleterski?
42. Kocmur, Sebastijan: Dobrih deset let Tomčevega dela, v: Profesor Ernet Tomec, Zbornik člankov in pričevanj ob 50-letnici njegove smrti, Slovenska kulturna akcija, Buenos Aires, 1991, str. 126.
43. ARS, AS 1487, CK KPS, fasc. 35, 4235, 6389, Prva udarna brigada Tone Tomšič, 19. januarja 1943. Citirano po: Dragar, Milanka: Zvest križanemu, Mučenec Lojze Grozde, Založba Dragar, Ljubljana 2010, str. 348-349, faksimile dokumenta str. 492.